

mondásai s későbbi politikai életútja ellenére, s azzal együtt is — a szocialista irodalomszemlélet egyik legmarkánsabb hazai képviselőjévé a két világháború között.”

Agárdi Péter úttörő jelentőségű könyvének legnagyobb érdeme, hogy a felszabadulás előtti marxista kritika és esszéírás legjelesebb képviselői közé „integrálja” Fejtő Ferencet; gyakorlatilag a helyére teszi. Fejtő ezirányú munkásságáról a hidegháború éveiben objektíve tán indokolhatóan megfélekedtünk, de egy tisztultabb irodalompolitikai légkörben — bármennyire is eltávolodott szocialista másfél évtizedétől — nem mondhatunk le róla. Végül, hogy a bevezetőben mondottakat ismételjem: a 30-as évek szocialista irodalmának kutatói számára megkerülhetetlen, értékes alapmű született! (*Gondolat.*)

TASI JÓZSEF

A diagnózistól különféle gyógy módokig

HANKISS ELEMÉR: DIAGNÓZISOK,
HUSZÁR TIBOR: GONDOLATOK A MUNKAERKÖLCSRŐL

Két, szociológiai fogantatású könyv. Mindkettő másról szól, mégis, szálaik szinte minduntalan találkoznak. Hankiss az egyén és közösség és társadalom lehetséges és valóságos viszonyait elemzi tanulmányaiban, s minduntalan (sokszor kimondatlanul) szól a munkáról és a munkaerkölcsről, ami Huszár Tibor választott témája lenne, s aki a munkaerkölcsöt elemezve rendszeresen kénytelen a társadalom, az egyén és a közösség lehetséges, történetileg motivált viszonyait boncolgatni. Némi könnyedséggel akár azt is föltételezhetné az olvasó, hogy a két könyv végül is ugyanarról a témáról szól. Nevezetesen arról, hogy a társadalmi-politikai szféra viszonyai által meghatározott ember milyen (érték)zavarokkal küszködik a mindennapi praxisban, minden lehetséges cselekedetében, beleértve a munkát is.

Mindkét könyvnek nyilván több lehetséges olvasata is elképzelhető, ha külön-külön veszi kézbe őket az ember. Hankissnál legyinthe: a sajátosan szelektált praxis-szegmensekből épített logikai szkéma ugyan fölöttébb tetszetős, csak nem biztos, hogy kielégítően tartalmazza a modellkészítéshez szükséges alapokat. Tehát, bármily briliáns is — pusztán a logikai eredményt nézve — minden egyes végkövetkeztetése, nem bizonyos, hogy kielégítő magyarázatot ad a dolgokra. Huszár Tibor módszere merőben más, s éppen ezért kelthet gyanakvást. Ő a marxista társadalomtudományok jól bevált, ismeretelméleti alapvetésű metódusát alkalmazza, történeti fejlődésükben vizsgálja az általa tanulmányozott elemeket és összefüggéseiket, így von le összegző következtetéseket. E módszernek kétségkívül — elvben — sok haszna lehetséges, hiszen érthetővé tehet különben magyarázhatatlan jelenségeket. Ám az olvasó jobbára megszokta, hogy a történeti viszonyokhoz a társadalomtudós prekonceptióval közeledik, a valóság bonyolult viszonyai közül csak a számára (és eleve eltervezett konklúziója számára) fontos viszonyokat és elemeket ragadja meg, hogy végül is kényelmes végkövetkeztetésekre juthasson.

Mindkét — nevezük így: modelláló és elemző — módszernek megvannak hát a maga gyöngéi. Az olvasó joggal kételkedhetne Hankiss Elemér konklúzióiban, bármily briliánsak is logikai modelljei, s ugyancsak joggal kételkedhetne Huszár Tibor következtetéseiben, bármennyire is apellál például a marxizmus klasszikusaira, bármily sok szempontot vesz figyelembe az általa vizsgált kategóriák történeti fejlődését áttekintve. (Kételkedhetne, hiszen — nem ez lévén fő tárgya — történeti vizsgálódása szükségszerűen sok, nagyon fontos összefü-

gésre nem terjed ki.) Egyenként mindkét könyv esetében fölmerülhetne az olvasóban, hogy kiindulási alapjaik tán nem kielégítőek, hogy a szerzők vizsgálódásukból jó néhány fontos szempontot kihagynak. De ha nagyjából egy időben olvassa valaki e két munkát, óhatatlanul hitelesíteni fogják egymást a számára. Azon egyszerű oknál fogva, hogy a merőben különböző módszertani megközelítés, a sok szempontból különböző kiinduló alapok (adatok, tények) ellenére alapvetően hasonló (némi joggal így is mondhatnánk: azonos) következtetésre jutnak. A két munka lényegbe vágó következtetései nagyjából komplementer színekként egészítik ki egymást.

Egy recenzió aligha ad arra módot, hogy egyszerre két könyvből akárcsak a legfontosabb téziseket fölSOROLJUK. Lehetőség csak arra kínálkozik a recensens számára, hogy megpróbáljon „hangosan” gondolkodni, meditatálni a témák kapcsán például benne fölvetődő kérdésekről.

— Rossz minálunk a munkaerőkölts — mondogatjuk gyakran magunkban vagy baráti beszélgetésekben, némi önkritikával sokszor magunkra is vonatkoztatva e sommás megállapítást. (Hankiss közread könyvében egy fölmerést, miszerint ma Magyarországon a dolgozók 39 százaléka úgy érzi, nem használják ki tehetségét, képességeit, munkakedvét.) S miközben a gyöngélgedő munkaerőköltsön meditálunk, elgondolkodunk az építkezéseken „dolgozók” sőrőfogyasztásán, a jobbik esetben csak rosszkedvű, a rosszabbikban már utasításokat adó, törvényeket is szabó bolti eladókon, a munkaidőben és vállalati anyaggal végzett fusimunkán. Pedig hát ez csak az érem egyik oldala. Mert föl villanhat azért a másik is, például a szalagok mellett, három műszakban dolgozó emberek leszített munkatempója. (Még mindig nem hagy nyugodni egy régen hallott rádióinterjú, amikor az illetékes dadogó önelégültséggel elmondotta: az Ausztriából vásárolt technológiával ők egy év alatt 25 százalékkal nagyobb termelékenységet értek el, mint amit az osztrák anyavállalatnál tudnak!) És jó néhány adat ismeretében többé-kevésbé nyugodtan állíthatom, hogy a legtöbb, szorosan szervezett termelő egységben Magyarországon sem rosszabb — természetesen az alkalmazott technológia függvényében — az egy emberre jutó teljesítmény, termelékenység, mint bárhol a világon.

Akkor hát minálunk jó-e, vagy rossz-e a munkaerőkölts? Ha csupán a teljesítményeket nézzük, önmagukban, akkor alighanem nagyon is vegyes képet kapunk. Az egyik helyen jó, a másik helyen rossz. Ha pedig a teljesítményeltérések okaira is kíváncsiak vagyunk, gyorsan eljuthatunk a technológia és a munkaszervezési modell kérdéséig. Az ebbéli különbségek kétségkívül sok mindenre magyarázatot adhatnak, ha nem jönnek rá közben, hogy a szoros munkarend csak azért előnyösebb a termelékenység szempontjából, mert sok szempontból regulálja az egyént, éppen azokat a személyiségben összegződő, társadalmilag meghatározott tényezőket szűrve ki a munkafolyamatból, amelyek az autonóm személyiségnek a munkához való viszonyát determinálják. (Jól ismert jelenség az iparban, hogy a szorosan szervezett, igazán korszerű technológiával felszerelt munkahelyekről sokszor szöknek az emberek a lazábban rendezett „kócerájokba”.) Hamar kénytelenek vagyunk rájönni, hogy a munkaerőköltsöt nem lehet pusztán a teljesítmény tükrében vizsgálni, hanem ember és munka, ember és csoport, ember és társadalom, értékek és érdekek által meghatározott összefüggéseiben, történeti kategóriaként. Vagyis úgy, ahogyan Huszár Tibor teszi könyvében. A huszári gondolatmenetet pedig kiegészíti, kiteljesíti a hankissi logikai modellek sora, amelyek a társadalom számos, meghatározó mikroviszonyában villantják föl azokat az ellentmondásokat, melyeket Huszár Tibor is jelez a gazdasági és a társadalmi-politikai viszonyok közötti összefüggések vizsgálatakor.

Huszár mindenekelőtt történeti kategóriaként vizsgálja a munkát és a munkaerőköltsöt, mondván, hogy: „A munka és az erkölcs fogalmának összekapcsolása korántsem természetes s eredendően adott.” Aztán példákat sorakoztat arra, hogy a legtöbb nyelvben a „munka” szó, az eredeteket vizsgálva, visszavezethető olyan jelentésekhez, mint a fáradozás, a baj, a kín, a szenvedés. Az ókortól kezdődően elemzi, hogyan változott a munka társadalmi megítélése az egyes korokban, s egyáltalán, maga a munkatevékenység mikor mennyiben és hogyan

volt része az erkölcsi szférának. Elemzésében tán az a leginkább tanulságos, ami kimarad belőle, vagyis az őskor, az emberiség történetének osztálytársadalmakat megelőző kora. Igaz, erre az időszakra legfőljebb sejtéseinket vonatkoztathatnánk, vagy etnográfiai tapasztalatokkal operálhatnánk. Azonban alighanem így juthatnánk közelebb ahhoz az alapkérdéshez, hogy a munka egyéni és társadalmi szerepe és megítélése igazán és alapvetően minek a függvényében változik elsősorban. Vajon hogyan hatott e szerep és megítélés változására a munkamegosztás kialakulása és fejlődése, az osztálytársadalmak kialakulásával pedig a munka és eredménye közötti kapcsolat mind közvetettebbé válása, amelyet az állam kialakulása és fejlődése még hatványozottabbá tett? E kérdésekre csak részleges választ ad mindkét könyv, mert mindkettő csakis az osztálytársadalmak, a viszonylag fejlett munkamegosztás, s az állam erősödő történeti szerepe közepette vizsgálja tárgyát, a munkaerőkölcsöt, a munka egyéni és társadalmi megítélését, vagy Hankissnál az egyén és közösség lehetséges — meghatározó és meghatározott — viszonyait a praxisban.

Alighanem kár, hogy az őstörténet, vagy annak továbbélő, még vizsgálható modelljei kimaradtak a történeti áttekintésből. Így ugyanis föltehetően jóval kerekesebb képet kaphatott volna a szerző és az olvasó egyaránt arról, hogy milyen közösségi mechanizmusok és hogyan alakítják ki azokat az érték- és érdekrendszereket, amelyek az emberi viselkedést befolyásolják. Igaz, ez a föltehetően kerekesebb kép sem másiotta volna meg alapvetően sem Hankiss, sem Huszár Tibor konklúzióit, legfőljebb a megoldás, az ellentmondások föloldásának lehetséges alternatíváit segíthette volna teljesebben fölvezetni.

A megoldás lehetőségeit persze mindkét munka fölillantja. Huszár Tibor például egy munkahipotézisszerű megállapításban, már könyve második fejezetében: „...mindaddig, amíg a dolgozók nem uralkodnak azon viszonyokon, amelyek között tevékenykednek, s nem teremődnek meg a dolgozó ember képességeinek sokoldalú kifejlesztéséhez és realizálásához szükséges műszaki-tudományos, illetve gazdasági-társadalmi feltételek, a dolgozó munkatevékenysége és erkölce között nincs közvetlen párhuzam.” (48. l.)

És az általa választott megoldás? Mindenképpen ésszerűnek tűnik, amikor könyve befejezéseként azt írja, hogy: „...a munka csak közösségekben válik fizikai és intellektuális élménnyé.” (276. l.) Ezért Huszár szerint valódi közösségekre lenne szükség a társadalomban és a munkahelyeken, amelyekben jól működhetnének az érdekvényesítés mechanizmusai, amelyek révén mód lenne a konfliktusok meg- és feloldására, nem pedig elfojtására. Alapvető kérdésnek tartja az érdekek érvényesítésének lehetőségeit, s ebből a szempontból „...döntő... a közösségek tekintélye, az üzem légköre, az, hogy van-e cselekvési terep, olyan küzdőtér, ahol e képességek kifejlődnek.” (300. l.) És itt, ahol Huszár befejezi, kezdi tán gondolatmenetét Hankiss, a közösségek válságát és hiányát az okokkal együtt elemezve, rámutatva arra, hogy a szocialista értékrend eredetileg, a klasszikusoknál nemcsak az egyenlőség és a biztonság eszméjét fogalmazta meg, hanem az emberi autonómiát és az emberi-közösségi élet kiteljesedését is. Korunkban viszont inkább infantilizáló hatások érvényesülnek szerinte, amikor a gyerekes társadalom (és egyén) s az atyáskodó hatalom többé-kevésbé békés koegzisztenciájának lehetünk tanúi. E folyamat egyaránt jellemzi az egyéni és közösségi (vállalati, csoport-stb.) magatartásokat, abban a világban, amelyben a dolgok és cselekvések megítélésének szempontrendszere gyakorlatilag nem adekvát a megítélendő dolog és cselekvés valós, objektív funkciójával, világra segítve és virágzásnak indítva ezzel értékrendünk zavarait. Ezáltal cselekvéseinket is megfosztjuk az őket elsődlegesen meghatározó, objektív alapoktól, olyan „metaszférába” helyezünk azokat a megítélésben, amelyben nem a cselekvés valóságos szférájának és funkciójának megfelelő, azokkal adekvát meghatározottságok teremtenek értékrendeket.

Nem csoda, hogy Hankiss kérdéssel és felszólítással fejezi be könyvét: „Hol van vajon a kiút ebből a nem is annyira ördögi, mint inkább »családi« körből, hogyan válhat a társadalom e nemzetté dagasztott családból felnőtt emberek »okos gyülekezetévé«? — ezen kell, ezen volna érdemes alaposan elgondolkoznunk.” (Mindkét kötet: *Magvető Kiadó, Gyorsuló idő sorozat.*)

SZÁVAY ISTVÁN